

Abbasî Devrinde Zühd Kavramı: Ebü'l-Atâhiye Örneği

AZAT TOKTONALİEV*

Öz: Zühd kavramı başta Hz. Peygamber Efendimiz olmak üzere Ashab-ı Kiram tarafından bizzat uygulamalı olarak yaşanmıştır. Daha sonraları Emevî ve Abbasî devrinde o dönemde yaşanan bazı siyasî ve sosyal nedenlerden dolayı Ebü'l-Atâhiye (ö. 210 / 825) gibi bazı şâirler tarafından müstakil manzumeler yazılmaya başlanmıştır. Biz bu makalede sadece Ebü'l-Atâhiyye'nin şiirlerini esas alarak Abbasî devrindeki zühd kavramını anlatmaya çalışmakla beraber bu konuda araştırma yapan bazı araştırmacıların da görüşlerine değinmeye çalıştık. Ayrıca bu kavramın Hadislerde geçen “züht” kavram ile ne kadar uyumlu olup olmadığına da değinerek bazı tahliller yapılmaya çalışılmıştır. Bu makeleyi hazırlarken mümkün mertebeye ilk dönem yazılmış kaynakları esas almaya çalışmakla beraber konu ile ilgili son dönem hazırlanmış kaynaklardan da istifade etmeyi de ihmal etmedik. Bu devir konumuzun sadedince büyük bir zamanı kapsadığı için biz mümkün mertebeye kısa ve anlaşılır bir şekilde anlatmaya çalıştık. Makalemizin sonunda verdiğimiz örneklerden çıkararak neticeye varmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zühd, Ebü'l-Atâhiye, Şairler, Abbâsiler.

* Dr. Öğr. Üyesi | Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<https://orcid.org/0000-0003-2968-1922>

The Zuhd Concept in the Era of Abbasid: The Example of Abu'l-Atahiyye

Abstract: The Zuhd concept was experienced practically by Our Prophet (PBUH) and his Ashab I-Kiram. Lately because of some political and social reasons during the Umayyad and Abbasid periods, there has been written some independent verses by poets such as Abu'l-Atahiye. We will give some examples of the reasons mentioned above and try to explain the issue. In this article we have tried to explain the concept of zuht in the Abbasid period based on the poems of Abu'l-Atahiye. Additionally there has been tried to make some analyzes by referring to how compatible this concept is with the “zuhd has been concept in the Hadiths. While preparing this article we have tried to use the sources written in the first period as much as possible and have not neglected to take advantage of the sources prepared in the last period. Since this period covers a great time, we have tried to explain it as short and understandable as possible. At the end of the article we have tried to conclude from the examples we have given.

Keywords: Zuhd, Abu'l-Atahiyye, Poets, Abbasids.

Giriş: Siyasi ve Sosyal Faaliyetler Bakımından Abbâsî Devri

İslâm dünyasında Emevîlerin yerine Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmesiyle idarî, askerî, siyasi ve ilmî sahalarda çok büyük değişiklikler olmuş, Abbâsîlerin iktidara geldikleri 750 yılı, İslâm tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Abbâsîlerin iktidara gelmesi, Emevî idaresinden memnun olmayan grupların lider kadrolarının temsil ettiği ve öncülüğünü yaptığı yoğun bir propaganda ve teşkilâtlanan büyük bir kitlenin faaliyeti neticesinde mümkün olmuştur. Emevî halifelerinin bir asır kadar devam eden idarelerinde benimsedikleri siyasi görüşler ve yaptıkları uygulamalar, geniş bir sahaya yayılmış bulunan İslâm toplumu içinde çeşitli gayri memnun unsurların ortaya çıkmasına ve sonunda Emevî hânedanının yıkılmasına yol açmıştır.¹ Abbasîler kendilerini hilafete daha layık oluklarını iddia ediyor ve bu yönde yoğun bir şekilde çalışıyorlardı. Onlar iktidara gelebilmeleri için Emevîlerin son anlarına dek yoğun bir şekilde siyasi gizli operasyonlara yoğunlaşmışlardı.² İleride belli bir konunun üzerinde duracağımız için Abbasîlerin tarihi ile ilgili bu kadar bilgiyle iktifa ediyoruz.

Abbâsîlerde Şiir ve Edebiyat

Eskiden farklı toplumlarda ya da kültürlerde olduğu gibi Abbasîler devrinde de edebî sanatların gelişip zirve yaptığı dönüm noktası olmuştu. Önceleri Kur'an-ı Kerim ve hadisin inceliklerini anlamak gayesiyle başlayan filolojik ve edebi araştırmalar, zamanla müstakil birer ilim dalı halini almış, çeşitli dilciler Arap kabileleri arasında dolaşarak Arap edebiyatına esas teşkil edecek malzemeyi toplayıp tespit etmeye başlamışlardı. Bu çalışmalarını ve sonuçlarını şiir, şiir neveleri ve hikâye türü, sözlük çalışmaları, dil (nahiv) ve edipler ile ilgili çalışmalar tarzında ele almak mümkündür.³

Bu dönemde şiir ve edebiyatla ilgili çalışmalar konu ve şekil bakımından Câhiliye ve Emevî devri şiirinden farklı olmamak ve hatta büyük ölçüde ona dayanmakla birlikte, özellikle edebî sanatlar bakımından büyük bir gelişme göstermiştir. Bu devrin önde gelen şairlerinden

¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul, 1988, c. I, s. 31.

² Şevki Dayf, *Tarîhu'l-asri'l-abbâsîyi'l-evvel*, ss. 10-11

³ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, c. I, s. 41

bazıları şunlardır:

Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84)

Ebû Nüvâs (ö. 198/813)

Ebü'l-Atâhiye (ö. 210/825)

Buhtürî (ö. 284/897)

İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908)

Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 354/965)

Ebü'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057)

Daha önce oluşan esaslar çerçevesinde gelişmekle birlikte, Abbâsiler devrinde çeşitli dillerden yapılan tercümelemlerle edebî nesrin alanı daha da genişledi. Bu tercümelemler eski Arap gelenekleriyle karışarak yeni bir türün meydana gelmesine sebep oldu. Aydınlarla, sade bir dille gerekli bilgileri öğretmek maksadı güden bu yeni nesir türünün (edeb) kurucusu, *el-Beyân ve't-tebyîn* ile *Kitâbü'l-Ḥayevân* müellifi Câhız'dır (ö.255/869). Bu türde Câhız'ı '*Uyûnü'l-aḥbâr*' adlı eseri ile İbn Kuteybe (ö. 276/889), *el-Kâmil* ile Müberred, (ö. 286/900) *el-İkḍü'l-ferîd* ile İbn Abdürabbih (246/860), *el-Emâlî* ile Ebû Ali el-Kâlî (ö.350/961) ve *Zehrü'l-âdâb* adlı eseri ile Ebû İshak el-Husrî (ö. 413/1022) takip ettiler. Abdülhamîd el-Kâtib'in (ö.132/750) başlattığı resmî yazışmalar ile gayri resmî yazışma ve hikâye türü edebiyat da Abbâsî devri boyunca İbnü'l-Mukaffa' (ö.142/759), Câhız, İbnü'l-Amîd, (ö.360/970) Ebû Bekr el-Hârizmî, Bedüzzaman el-Hemedânî (ö.398/1008) ve Harîrî (ö.516/1122) gibi üstatlarla devam etmiştir.⁴

Ebü'l-Atâhiye'nin Hayatı

Bu şairlerin önde gelenlerinden bir tanesi de İsmail b. Kasım b. Süveyd b. Keysân Ebü'l-Atâhiye'dir. 130, h Kufe'ye yakın Aynu't-Temr köyünde dünyaya gelmiştir.⁵ Kufe'de yetişen ve orada çömlekçilik yaparak hayatını zorlukla kazanan Ebü'l-Atâhiye, buna rağmen eğlenceye çok düşkün olup kendisi gibi içki ve eğlenceye meraklı kimselerle bir arada bulunurdu. Şiirleri sayesinde ünü yayılmaya başlayınca halife sarayında ilim, kültür ve sanat adamları arasına girme ümidiyle Muhammed el-

⁴ Yıldız, "Abbâsiler", c. I, s. 41

⁵ Ahmet Hasan Ziyat, *Tarihü'l-adabü'i-Arabyî*, Dâru's-sakâfa, Beyrut, trs, s. 304

Mehdî döneminde (775-785) Bağdat'a gitti. Bir şair olarak orada kendini gösteremediği için bir müddet küçük Hîre kasabasına çekildi ve burada yazdığı şiirlerle adını duyurmayı başardı. Nitekim Mehdî onu Bağdat'a davet ederek kendisine yakın ilgi gösterdi. Mehdî'nin sarayında Utbe adlı bir câriyeye gönül veren Ebü'l-Atâhiye ona pek çok aşk şiiri yazdı. Utbe'den karşılık görmesi bir yana bu davranışı sebebiyle Mehdî tarafından hapse atıldı. Bu olaydan sonra hayata küsen şair, kelâm ilminin çeşitli problemleriyle ilgilenmeye başladı; ardından zâhidlerin hayatını incelemeye koyuldu; nihayet kendine has bir zühhd ve takvâ anlayışına ulaştı. Ebü'l-Atâhiye'nin ve şiirinin en belirgin özelliği zühhd ve takvâyâ olan meylidir. Bazıları onun bu halinin samimi, bazıları ise sahte olduğunu ileri sürmektedir. Onun hayatında ve şiirlerinde her iki görüşü de haklı çıkaracak delilleri bulmak mümkündür. Vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunan Ebü'l-Atâhiye oğlu Muhammed'e nisbet edilen bir rivayete göre 210'da (825), başka rivayetlere göre ise 211 (826) veya 213'te (828) ölmüş ve Bağdat'ta defnedilmiştir.⁶

Zühhd Kavramı

Zühhd kelimesi “ze-he-de” kelimesinden türemiş olup lügat olarak rağbet etmemek ve dünya işlerine önem vermemek anlamlarına gelmektedir. Dinde bir kavram olarak ise Allah'tan uzaklaşmamak için dünyevî her şeyi terk etmektir.⁷ Bu kavramın İslam Düşüncesindeki anlamı: dünya ve içindeki fitnelere uzaklaşarak takvaya yönelmek ve salih amel işlemektir. Bununla ilgili bazı âlimlerden İbnü'l-Enbârî: “(Dünyevî) her hangi bir şeye değer vermeden ondan daha hayırlısını umarak onu terk etmektir.”⁸ demiştir. Başka diğer bir âlimde İbnü'l-Celâ da; “Zühhd, dünyaya onu zeval bulacağı gözle bakmaktır, zira bu durumda o gözünde küçülür ve ondan yüz çevirmen daha kolay olur.”⁹ demiştir.

Fakat bu kavramın ortaya çıkması ile ilgili farklı görüş ve düşünce sahipleri araştırmacılar eski Hint inançlarından doğup Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerine yayıldığını söylemişlerdir¹⁰. Her hangi bir kav-

⁶ Erol Ayyıldız, “Ebü'l-Atâhiye”, *DİA*, c. X, s. 294

⁷ Sabit Muhammed Efendi, *Zühhd, Dâiretü'l-maârif el-islâmiyye*, c. X, s.1.

⁸ Ebûbekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi'd-Dünya, *Ez-Zühhd, Dâr b. Kesir*, 1999, s. 5

⁹ Ebi'd-Dünya, *Zühhd*, s. 6.

¹⁰ Ahmet Şibli, *Mukâranetü'l-Edyân, Maktabatü Nahzetü'l-Mısriyye*, 1988, c. I, ss. 85,295 - II, ss, 244

ramın belli bir dine bağlı olması onun başka düşünce ve kültürden etkilendiği anlamına gelmez. Zira bazıları zühd kelimesinin Yunancadaki “riyazet” anlamına gelen benzer bir kelimedenden türediğini iddia etmişlerdir.¹¹Bu kavramın İslâm kaynaklı olduğunu savunanlar ise Yusuf Süresinde geçen: *“وَسَرَّوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةً وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ”* (Mısır’da) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.”¹²ayetini delil göstermişlerdir. Hz. Ali de: *“Dünyaya rağbet etmeyip Ahirete yönelenlere müjdeler olsun...”*¹³ ifadesi de bunu teyit etmektedir. Sufi İbn Acîbe zühdü “kalbin Rab’ten başka bir şeye bağlanmasından uzak olması ya da kalbin dünyaya karşı soğukluk duyması ve nefsin ondan uzak durmasıdır”¹⁴ şeklinde tarif etmektedir. Hatta Ebü’l-Atâhiye ve Ebû Nuvâs gibi Hicri II asırda mutasavvıf şairler toplumu Hakka çağırarak için yaşadıkları dönemin sosyal ve siyasi gidişatına göre bir takım yazılar yazmış ve şiirler nazmetmişlerdir.¹⁵

Abbasilerde Zühd Kavramının Gelişim Süreci

Abbasî devri Arapların gurur duyduğu en önemli devirlerdendir, zira bu dönem çeviri ve tedvin faaliyetleri gibi bir takım çalışmaların yapıldığı ve medeniyetin yükseldiği dönemdir. Bu dönem tarihin tanık olduğu edebiyat ve felsefenin yükseliş dönemi sayılır. Bu fikrî ve kültürel aydınlanma dönemin ilgili alanlarında araştırmacıların odak noktası olmuştur. Özellikle edebiyat ve şiir alanlarında birçok araştırmalar yapılmıştır. Fakat döneme ait edebiyat ile ilgili yeterince inceleme yoktur. Bununla ilgili Mustafa Hedâre: *“Abbasî devri edebiyat çalışmaları yok denecek kadar azdır (yetersiz).”*¹⁶ Başka bir araştırmacı da: *“Araştırmacılar Abbasî devri Arap şiirlerinin incelenmesi konusunda pek de hakkını verememişlerdir.”*¹⁷ Abbasîler döneminde çeviri faaliyetleri yapılmaya başlamış ve İslâm Arap düşüncesiyle Yunan düşüncesi mezcedilmeye başlanmıştır. Bununla ilgili Henna Fahûrî: *“Arap şiiri değişik etkenler-*

¹¹ Sanâ Hadar, *En-Nazariyyetü'l-Hulkiyye inde Ebil'-Alâ el-M'arrî beyne'l-Felsefe ve'd-Dîn, Dâr'l-Vefâ, İskenderiyye 1999, s.107*

¹² Yusuf,12/20.

¹³ Şerefu Rıda, *Nehcül'-Belâga*, şerh, İmam Abduh, Müessesetü'l-İlâmi, Beyrut, c. IX, s. 24

¹⁴ Metin Parıldı, Doktora Tezi, Ebu'l-Atâhiye Ve Şiiri, Konya 2007, s. 168

¹⁵ Macdî Vehbe, Kamil Mühendis, *Mucem'l-Mustalahât'l-Arabiyye fî Lugat ve'l-Adab, Maktabatü Lübnan, 1984, 192-193*

¹⁶ Mustafa Hedâre, *İtticahâtü's-Şiirü'l-Arabî fî el-Karnu's-sâni el-Hicrî, Dârül'-Meârif, Kahire, 1970, s. 9.*

¹⁷ Gurniam Gustov, *Şuarâ' Abbasiyyûn, Dârül'-maktabatü'l-hayat, Beyrut, 1959, s. 9*

den (kültürlerden) meydana gelmiş devasa bir birikimdir. Bu etkenlerin onların şiirlerine yeni şeyler katmıştır.”¹⁸ şeklinde ifade etmiştir.

Bunların yanında bu aydınlanmayı ve kültürel gelişmişliği zedeleyen noktalar da olmuştur. Bu devirde aşırı zenginlik, içki, kumar ve lüks yaşam toplumu negatif yönden etkilemeye başlamıştır. Bazı şairler dönemin halife ve liderlerine yaranma derdinde olmuşlardır. İşte bu şekilde ahlaki ve davranışsal açıdan gerileyip dinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Mesela Ebû Nuvas, Beşşar b. Berd ve Müslim İbnü'l-Velit bu anlatılanlara örnek teşkil edebilir. Birahaneler içkiler ve her çeşit gayri meşru işlere doluydu. Ama bir taraftan camiler salih ve zühhâdlardan geçilmiyordu. Hatta onlardan bazıları halifeye nasihatlerde bulunmak için saraya geliyorlardı. Bunların arasında Âmir, Abid Salih b. Abdücelil ve İbn Semmâk. Bu nasihatlerin içeriği genelde kıssa ve hikâyelerden oluşuyordu.¹⁹ İşte bu süreçten sonra şiirsel anlamda zühd hareketi (düşüncesi) ortaya çıkmaya başlamıştır. Eskiden devam eden gelen bir takım nahoş hareketler zühd hareketi ortaya çıktıktan sonra az da olsa azalmaya başlamıştır. Uneys Makdisî bununla ilgili: “Her devrin böyle ikili dönüm noktası vardır. Zenginlik, lüks yaşam ve yoldan sapmalara sebep olan bazı unsurlar ortaya çıkmaya başladığı zaman ona alternatif başka şeylerin de meydana gelmesi doğaldır.”²⁰ der. Zühd hareketinin ortaya çıkmasının siyasi ve iktisadî nedenleri de olmuştur, ama esas sebebi toplumsal ve ahlaki sebeplerdir.²¹ Bu dönemin şairleri bu nedenlerden dolayı zühd ile ilgili şiirler yazmaya başlamışlardır. Fakat zühd düşüncesini ilk ortaya koyan Ebü'l-Atâhiye'dir demek pek de yerinde olmaz. Zira bu konuda cahiliye döneminde yaşayan Yezid b. El-Hazzâk adındaki bir adama ait şiirlerin varlığı da ifade edilmektedir. Nitekim Hazzâk bir şiirinde;

هل للفتى من بنات الدهر من واقى أم هل له من حمام الموت من راقى

“Feleğin zorluklarına karşı gencin bir koruyucusu mu var? Ya da ölümü engelleyici bir muskacısı mı var?”²²

¹⁸ Henna Fâhûrî, *El-Câmi fi târihi'l-edebe el-arabî*, Dârû'l-ceyl, Lübnan, s. 666

¹⁹ Hedâre, *İtticahâtü's-Şiirü'l-Arabî*, s. 12

²⁰ Hedâre, *İtticahâtü's-Şiirü'l-Arabî*, s. 76

²¹ Hedâre, *İtticahâtü's-Şiirü'l-Arabî*, s. 277

²² İbn Kuteybe, *Uyûni'l-aĥbâr*, II/308; İbn Kuteybe, *eş-Şir ve's-şuara*, I/386; el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, II/359.

Zühd şiirleri Arap şairlerinin sonradan ortaya ürettiği bir türden olmayıp değişik zamanlarda başka şairler tarafından da dile getirilmiştir. Fakat zühd düşüncesinin dinî anlamda Abbasîler döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Her nerede ve ne zaman olursa olsun birçok şair yaşları ilerlediği zamanlarda kendilerini dünya menfaatlerinden ve eğlencelerden uzak tutup münzevi bir hayat yaşamaya başlamışlardır. Onların bu ruhanî yaşantılarının bir semeresi olarak da tasavvufî şiirler meydana gelmeye başlamıştır.²³

Ebü'l-Atâhiye'nin Şiirleri

Ebü'l-Atâhiye'nin şiiri başlıca iki kısma ayrılarak incelenebilir. Bunların en önemli kısmı “zühdiyyât” denilen dinî şiirleridir. İkinci kısım methiyeler, çeşitli vesilelerle yazılmış zarif ve nükteli manzumeler, hicviyeler, mersiyeler, irticâlen söylenmiş şiirler, öğütler ve hikmetlerden meydana gelmektedir. Zühde dair şiirlerinde vaaz ve nasihat ön planda olup bunlarda dünyadan, onun değişken ve fânî oluşundan, ölümden ve âhîret hayatından bahseder. Ahlâk ve hikmeti konu alan şiirlerinde hayat ve insan hakkındaki görüşlerini ortaya koyar. Onun zühde dair şiirleri koyu bir karamsarlık taşımasına rağmen insan ruhu üzerinde çok etkilidir. Üslûbu akıcı ve anlaşılması kolaydır. Onun düşüncelerinin, yaşadığı dönemin dünyaya, zevke ve eğlenceye ağırlık veren hayat anlayışına karşı bir tepki mahiyetinde olduğu ileri sürülmektedir. Şiirlerinin ilham kaynağı okuduğu kitaplar, kendi hayat tecrübeleri, ölüm ve fânîlik hakkındaki düşünceleridir. Kendisinden önce zühd konusunda şiir yazarlara göre daha çok ve daha uzun yazmıştır. Ebü'l-Atâhiye zühdün felsefesini yapmış, insanları zühd hayatına ve takvâyâ özendirmeye çalışmıştır.²⁴

Ebü'l-Atâhiye'nin Zühd ile ilgili Şiirleri:

Ebü'l-Atâhiye'nin zühde örnek teşkil etmesi babında aşağıdaki mısraları verebiliriz:

قَطَعْتُ مِنْكَ حَبَائِلَ الْأَمَالِ وَحَطَّطْتُ عَنْ ظَهْرِ الْمَطِيِّ رِحَالِي
وَيَسَيْتُ أَنْ أَبْقَى لِنَفْسِي تَلْتَمَمَ مَا فِيكَ يَا دُنْيَا وَأَنْ يَبْقَى لِي
وَوَجَدْتُ بَرْدَ الْيَأْسِ بَيْنَ جَوَانِحِي وَأَرَحْتُ مِنْ حَلْيٍ وَمِنْ تَرَحَالِي

²³ İbn Kuteybe, *Uyûni'l-ahbâr*, II/308

²⁴ Erol Ayyıldız, *DİA, Ebü'l-Atâhiye*, ss. 294-295.

الآن يا دنيا عَرَفْتُكَ فَادْهَبِي يا دارَ كُلِّ تَشْتَتُّبٍ وَزَوَالِ

“Ümit bağlarımı çektim senden. Yükümü indirdim merkebidimden. Ey dünya! Senden aldığım (dünyevi) bir şey için (dünyada) kalmaktan ve onun benim için ebedi olmasından umudumu kestim.

Umutsuzluğun nefesini döşümde sezdim. Bundan sonra bir yerden başka bir yere atlamaktan kurtulup ferahladım.”²⁵

En başta gelen sebeplerden bir tanesi yaşlılıktır. Zira onun düşünce-sine göre insanın yaşı ilerledikçe dünyaya rağbet etmemesi daha uygun görülmüştür. Nitekim o aşağıdaki ifadesinde:

وَلَقَدْ أَقَامَ لِي الْمَشِيبُ نُعَاتَهُ يَفْضِي إِلَيَّ بِمَفْرَقٍ وَقَدَالِ
وَلَقَدْ رَأَيْتُ الْمَوْتَ يَبْرِقُ سَيْفَهُ بِيَدِ الْمَنِيَّةِ حَيْثُ كُنْتُ حِيَالِي
وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَلَى الْفَنَاءِ أَدْلَةً فِيمَا تَتَكَرَّرُ مِنْ تَصَرُّفِ حَالِي

“Yaşlılık bana ölümden haber veren şeyleri alımda ve ensemde dikti.

Ölümlü durduğum yerde, tam karşımda, ölüm eliyle kılıcını sallarken gördüm.

Hakkında hiçbir etkimin olmayacağı bir geçiciliğe delalet eden bir şey gördüm.”²⁶

Mesela Ebü'l-Atâhiye gençlik hakkında söylediği şiirlerinden bazıları aşağıdaki şekildedir:

وَعُصُونِهِ الْخَضِرِ الرُّطَابِ لَهْفِي عَلَى وُرُقِ الشَّبَابِ
نِي غَيْرِ مُنْتَظَرِ الْإِيَابِ ذَهَبَ الشَّبَابُ وَبَانَ عِنْدِ
بِ وَطِيبِ أَيَّامِ التَّصَابِ فَلَأَبْكِينَنَّ عَلَى الشَّبَا

“Gençliğin yapraklarına ve yeşil dallarına karşı üzgünüm.

Gençlik öyle bir gitti ki artık onun bana geri dönmesi beklenemez.

Ben bu durumda gençliğe ve geçirdiğim çocukluk günlerime ağlayacağım.”²⁷

²⁵ Abdülaziz b. el-Muhammed Selman, *Mecmûatü'i-kasâid ez-zühdiyât*, c. II, s. 100, 1988.

²⁶ el-Muhammed Selman, *ez-zühdiyât*, c. II, s. 100

²⁷ Zeki Mübarek, *et-Tasavvufü'l-İslâmî fi'l-edep ve'l-ahlâk*, Dârü'l-muharrer el-Ürdünü, Kahire 1938, s. 98

بَكَيْتُ عَلَى الشَّبَابِ بَدَمْعِ عَيْنِي فَلَمْ يُغْنِ الْبُكَاءُ وَلَا التَّحِيْبُ
فِيَا أَسْفَاً أَسْفَاً عَلَى شَبَابٍ، نَعَاهُ الشَّيْبُ وَالرَّأْسُ الْخَضِيْبُ
عَرِيْتُ مِنَ الشَّبَابِ وَكُنْتُ غَضاً كَمَا يَعْرِى مِنَ الْوَرَقِ الْقَضِيْبُ
فِيَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُوذُ يَوْمًا، فَأَخْبِرَهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيْبُ

“Gençliğe gözyaşlarımı akıtı akıtı ağladım. Ama ne ağlama ne de gözyaşı fayda etti. Çok yazık! Saçların ağarıp renginin değişmesinin ölüm haberini ilettiği bir gençliğe üzgünüm. Kuru dalın yapraklardan soyunduğu gibi, ben de taze haldeki gençlikten tecerrüt ettim. Keşke gençlik bir gün geri gelse de ona yaşlılığın ne yaptığını anlatsam.”²⁸

Artık gençlik döneminin sona ermesiyle üzülen şair başka bir şii-
rinde:

وَكِلَاهُمَا لَكَ حَلِيَّةٌ وَنِظَامٌ عَرَضَ الْمَشِيْبُ مِنَ الشَّبَابِ خَلِيْفَةً
وَكِلَاهُمَا نِعْمَ عَلَيْكَ جِسَامٌ وَكِلَاهُمَا حُجَجٌ عَلَيْكَ قُوِيَّةٌ
أَهْلًا وَسَهْلًا بِالْمَشِيْبِ مُؤَدِّبًا وَعَلَى الشَّبَابِ تَحِيَّةٌ وَسَلَامٌ

“Yaşlılık gençliğin halifesi olarak geldi. Her ikisi de senin için gü-
zellik ve düzendir. Her ikisinin de senin üzerinde kuvvetli delilleri var-
dır. Her ikisi de sana büyük nimetlerdir. Yola getirici olarak yaşlılık hoş
gelmiş safa getirmiş; giden gençliğe de selam olsun.”²⁹

Bu konuda başkalarını da uyararak:

تَمَسَّكْتُ بِأَمَلٍ طَوَالٍ، بَعْدَ أَمَالٍ
وَأَقْبَلْتُ عَلَى الدَّنْيَا، بَعْرَمٍ، أَيِّ إِسْبَالٍ
وَمَا تَتَّفَعُ أَنْ تَكْدَحَ أَشْغَالًا بِأَشْغَالٍ
فِيَا هَذَا تَجَهَّرُ لِإِفْرَاقِ الْأَهْلِ، وَالْمَالِ
وَلَا بُدَّ مِنَ الْمَوْتِ عَلَى حَالٍ مِنَ الْحَالِ

“Uzun vadeli umutlara sarıldın.

Azimli bir şekilde dünyaya yöneldin.

Hiç durmadan bazı şeylerle meşgulsün.

²⁸ Ebü'l-Atâhiye İsmail b. Kasım b. Süveyd b. Keysân, *Divân ı Ebü'l-Atahiyye*, Beyrut, 1986, s. 46

²⁹ Ebu'l-Atâhiyye, *Divân ı Ebü'l-Atahiyye*, s. 395

Ey adam! Ailenden ve malından ayrılmaya hazır ol.

*Her ne durum olursa olsun ölüm gelecektir.*³⁰

Ebü'l-Atâhiye 'ye: "Sen bunları nasıl hak ettin?" diye sorulduğunda, o yukarıda geçen beyitleri okumuş ve daha sonra "Bunda ne eksik ne de fazlalık vardır. Akıl sahipleri anlar cahilin ise umurunda olmaz."³¹ demiştir.

Ebu'l-Atâhiye bazen halife ve devlet idarecileri meclislerinde övgü ve mersiye tarzı şiirler söylemiş olsa da artık bir zaman sonra o tamamen zühde, hikmete ve öğüt şiirlerine ağırlık vermiştir. Bu devirde o daha önceleri yaptığı hatalardan pişmanlık duyup bu hatalardan dolayı Allah'a yalvarıp O'ndan af dilemiştir:

إلهي لا تعذبني فإني	مقر بالذّي قد كان مني
وما لي حيلة إلا رجاني	لعفوك إن عفوت وحسن ظني
وكم من ذلة لي في الخطايا	وأنت عليّ ذو فضل ومن
إذا فكرت في ندمي عليها	عضضت أناملتي وقرعت سنني
أجنّ بزهره الدنيا جنونا	وأقضي العمرَ فيها بالتمني
ولو أني صدقت الزهد فيها	قلبت لأهلها ظهرَ المجنّ
وبين يديّ محتبسٌ طويلٌ	كأنّي قد دُعيتُ له ، كأنّي
يظنّ الناسُ بي خيراً وإنّي	لشرُّ الناسِ ، إن لم تعف عني

"Allahım! Beni azapla cezalandırma. Evet, daha önceki yaptıklarımı kabul ediyorum. Sen affedersen affedersin. Bunu ummaktan başka bir çarem yok, hüsn-ü zannım budur. Ne kadar çok hataya düştüm, sen ise bana ihsan ve yardımında bulundun.

Bu hatalarımdaki pişmanlığı düşündükçe tırnaklarımı yiyor, dişlerimi sıkıyorum. Dünya nimetlerine deli oluyorum ve bütün ömrümü temenni ile geçiriyorum.

Ondan uzaklaşmada sadık olsaydım, dünyadakilere sırtımı çevirirdim. İnsanlar beni iyi biri zannediyor. Oysa ben, sen affetmezsen, yara-

³⁰ Ebu'l-Atâhiyye, *Divân ı Ebü'l-Atahiyye*, s. 346

³¹ Ebu'l-Atâhiyye, *Divân ı Ebü'l-Atahiyye*, s. 346

*tılmışların en kötüsüyüm.*³²

Ebu'l-Atâhiye herkese öğüt vermiştir. Hatta Harun Reşit bir gün ondan kendisine öğüt vermesini isteyince o:

لا تأمن الموت في طَرْفٍ ولا نَفْسٍ ولو تمتعت بالخِجَابِ والحرسِ
واعلم بأن سهام الموت نافذةً في كل مدرع منا ومُنْرَسِ
ما بال دنياك ترضى أن تندسه وثوبك الدهر مغسولٌ من الدنيسِ؟
ترجو النجاة ولم تسألْ مسالكها إن السفينة لا تجري على اليبسِ

“Ölümünden bir göz kırpmaya, bir nefes alma süresi kadar bile emin olma, kapılarla mı- hafızlarla sarılı olsan da.

Bil ki ölüm okları yönelmiştir, bizden her zırhlı ve kalkanlı olana.

*Kurtuluş yoluna girmeden kurtulmayı diliyorsun. Oysa gemi karada gitmez*³³

Bütün dünya edebiyatlarında ölüm vazgeçilmez bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinden sonra ortaya koydukları ve 20. yüzyıla kadar devam eden divan edebiyatında da ölüm birçok şair tarafından işlenmiştir. Şairin dünyaya ve hayata bakışı, ölüm düşüncesini etkilemiştir. İslâm medeniyeti çerçevesinde eser veren divan şiirinde ölüm, muhasebe düşüncesiyle ele alınmıştır. Yani şair, ölümü sorgulamaz. Ölüm hayat kadar gerçektir ve kabul edilmiştir.

Zındıklıkla Suçlanması

Çağdaşlarından bir grup onun, öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmayan filozofların mezhebinde olduğunu söylemişlerdir. Bu iddialarına onun şiirlerini delil olarak göstermişlerdir. Şiirlerinde ölmekten ve yok olmaktan bahsettiğini, tekrar dirilmekten bahsetmediğini söylemişlerdir.³⁵³

Halil b. Esed Nuşecânî'nin anlattığına göre Ebu'l-Atâhiye bir gün onun evine gitmiş ve ona: “İnsanlar beni zındıklıkla itham ediyorlar. Vallahi benim inancım ancak tevhitten ibarettir.” deyince Halil bunun üzerine: “O zaman bize bir şey söyle, biz de seni öyle analım” demiş. Buna binaen o da:

³² İhsan Muhammed Dahlân, *Şerhu't-talibin ale Minhâcî'l-âbidin*, thk, Abdülvaris Muhammed Ali, Dâru'l-kutub el-ilmîyye, Beyrut 1971, c. I, s. 453.

³³ Ebu Hatim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Ravzetu'l-ukelâ ve Nüzhetül'l-fudelâ*, s. 277

وأي بني آدم، خالد ألا إننا كلنا باند
 وكل إلى ربّه عاند ويدوهم كان من ربهم
 أم كيف يجحده الجاحد؟! فيا عجباً! كيف يعصى الإله؟!
 علينا وتسكينه شاهد والله في كل تحريكة
 تدل على أنه واحد وفي كل شيء له آية

“Ey İnsanlar biliniz ki! Hepimiz gidiciyiz, Âdemoğlunun hiçbirisi ölümsüz değildirBaşlangıçları Rabb’lerinden olduğu gibi tekrar dönüşleri de Rabbinedir

Ne hayrettir ki! İlahı isyan edilir mi hiç? Her yaratılışta O’nun tek olduğunu gösteren delil varken bir inkârcı O’nu nasıl inkâr edebilir?”³⁴ demiştir.

Ebu’l-Atâhiye’nin bir zındık olmasıyla ilgili söylentiler artmaya başlayınca dönemin halifesi Harun Reşit durumu bizzat Ebu’l-Atâhiye’nin kendisinden öğrenmek istemiş ve durumu kendisine iletince o: “Ben bunları söylediğim halde nasıl zındık olabilirim ki?” demiş ve şu şiiri okumuştur:

فيا عجباً كيف يعصى الإله أم كيف يجحده الجاحدُ
 وفي كل شيء له آية تدل على أنه واحد
 والله في كل تحريكة وتسكينه أبداً شاهدُ

“Hayret! Nasıl isyan edilir İlahı, nasıl inkâr eder inkârcı?

Oysa her harekette ve hareketsizlikte bize Allah’ın varlığına dair bir şahit vardır. Her şeyde, onun bir olduğunu gösteren bir delili vardır.”³⁵

Velhasıl denilebilir ki, Ebu’l-Atâhiye çok aşırı yönleri olmayan, genel Müslüman kitle içerisine dâhil edilebilecek bir inanç yapısındaydı. Kur’an’ı ve İslâm inancını hafife alan söz ve davranışlarına rastlanmaktadır. İbn Abdi’l-Berr, Ebu’l-Atâhiye’nin divanına yazdığı önsözde onu âlimler ve salihler sınıfından saymaktadır. İbnu’l-Adîm Ebu’l-Atâhiye’nin görüşlerini şöyle özetlemektedir: “Sultana isyan etmeyi meşru görmezdi. Dinde tartışma ve riyakârlığı hoş karşılamazdı. Mezhebi, dünyadan el etek çekme, zühd, tasavvuf ve kanaatti. İrade ile birlikte

³⁴ Ebu’l-Atâhiyye, *Divân ı Ebü'l-Atahiyye*, s. 122

³⁵ Ebu’l-Atâhiyye, *Arad ı Kasâidü’ş-şair*, thk, İhsan Abbas, Kuveyt, 1984. C. II, s. 170

eylemin olduğunu, iyilikleri de kötülükleri de Allah'ın yarattığını söylerdi.”³⁶

Bunların dışından da; “Ebü'l-Atâhiye tevhit inancına sahipti. Ancak, Allah'ın yoktan birbirine zıt iki cevher yarattığını ve sonra da dünyanın bu yapısını onlardan oluşturduğunu iddia ederdi. O, şöyle söylerdi: “Evren sonradan yaratılmıştır ve Allah'tan başka yaratıcısı yoktur. Tek tek bütün varlıklar yok olmadan önce Allah, her şeyi tekrar bu iki zıt cevhere dönüştürecektir.”³⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

Ebu'l-Atâhiye'nin dünyaya geldiği Aynu't-Temr gibi yerleşim birimlerinde de düalizmin az çok esintileri görülüyordu.

Bunlara birer örnek verecek olursak:

الخير و الشر عادات و أهواء و قد يكون من الأحباب أعداء
دع الشر و بغ الخير في مستقره فللخير عادات وللشر عادات
الخير أفضل ما لزمنا و الشر أخبث ما طمعنا

“İyilik ile kötülük adetlerden ve ehvaldandır

Bazen dost sandıklarımız da düşman olabilirler.

Kötülüğü bırakıp iyiliğin gelmesini iste

Zira her ikisinin de adetleri (alışkanlıkları) vardır.

İyilik yaptığın müddetçe daha hayırlıdır

Kötülük ise istediğin müddetçe daha kötüdür.”³⁸

Ebü'l-Atâhiye'nin, hayrı ve şerri Allah'ın yarattığını; hayrın iyi olduğu, şerrin kötü olduğu; hayra gidilmesi gerektiği, şerden de uzak durulması gerektiği düşüncesi İslâm inancına zarar vermediği gibi, uygun da düşmektedir.

Abdurrahman Bedevî, Ebu'l-Atâhiye'nin inancını en iyi şekilde müsteşrik Vida'nın özetlediğini belirterek, onun bu konudaki görüşünü şöyle aktarmaktadır; “Ebu'l-Atâhiye'nin inançları konusunda ilk fark ettiğimiz şey onun açık bir şekilde düalizme inanıyor olmasıdır. Buna göre görünen âlem birbirine zıt iki cevherden oluşmaktadır. Varlıkta iki kesim rekabet halindedir. Bunlardan biri iyilik diğeri de kötülüktür.

³⁶ Parıldı, *Ebu'l-Atâhiye ve Şiir*, s. 81

³⁷ Parıldı, *Ebu'l-Atâhiye ve Şiir*, s. 81

³⁸ Parıldı, *Ebu'l-Atâhiye ve Şiir*, s. 81

*Varlık en sonunda, kâinatın kaynağı olan bu iki zıt cevhere dönecektir.*³⁹ Ancak, Ebu'l-Atâhiye'nin bu düalist görüşü tevhit dairesi içinde kalmaktadır. Çünkü eşyanın başlangıcı söz konusu olduğunda Allah tek başına en başta yer almaktadır. Adı geçen iki zıt cevherin yaratıcısı O'dur. Allah olmadan âlemin varlığı düşünülemez.⁴⁰

Sonuç

Abbasilerde zühhdün ortaya çıkışı siyasi ve sosyal sebeplerde dayanmaktadır. Bu sebeplerin yanında bir de dinî ve mezhepsel sebeplerin olduğunu söyleyenler de olmuştur. Mustafa Hedara zühhdün ortaya çıkışının esas sebebinin din olduğu ifade edilmiştir. Bu devirde zâhitlerin, dünyevî zevklerden uzaklaşıp, inançlarını korumak amacıyla münzevî bir hayata çekilerek Kur'an ve Hadislerin esaslarına dayanarak takva hayatı yaşamaya başlamışlardır.

Bu devirde bir de İslâm coğrafyasının genişlemesiyle fetihlerden elde edilen zenginlik ve gelirin artması devlet adamları ve diğer önde gelenlerin hayatın daha müreffeh hale gelmesine yol açmıştır. Durum bu şekilde devam ederken bir yandan da geçim sıkıntısı içinde bulunan fakirler zümresinin de artması sosyal hayatın bir sıkıntı içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Bu durum bazılarının takva hayatını tercih edip o yönde ilerlemelerine yol açmıştır. Toplumda bu tür manzaralar çoğalmaya başlayınca zühhd şairleri de ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Abbasilerde, özellikle içki yaygınlaşmış ve diğer sefahat türleri de artmıştır. İçkiye ve refah hayata meyleden toplum bazı şairler tarafından kınanmış ve zühte yönelmeleri konusunda kendilerine nasihatler edilmiştir. Bunun yanında bir de toplumda yaygın olan zındıklık da vardı. Ebu'l-Atâhiye'yi de bu gruptan sayanlar olmuş olsa da aslında bazı araştırmacılara göre öyle değildir.

Kaynakça

Abdülaziz b. el-Muhammed Selman, *Mecmûatü'i-kasâid ez-zühdiyyât*, 1988.

³⁹ Parıldı, *Ebu'l-Atâhiye ve Şiir*, s. 83

⁴⁰ Parıldı, *Ebu'l-Atâhiye ve Şiir*, s. 83

Ahmet Şibli, *Mukâranetü'l-Edyân*, Maktabatü Nahzetü'l-Mısriyye, IV baskı, 1988.

Ebu Hatim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Ravzetü'l-ukelâ ve Nüzhetü'l-fudelâ*, Kahire.

Ebu'l-Atâhiye, *Arad ı Kasâidü's-şair*, thk, İhsan Abbas, Kuveyt, 1984.

Ebü'l-Atâhiye İsmail b. Kasım b. Süveyd b. Keysân, *Dîvân ı Ebü'l-Atahiyye*, Beyrut, 1986.

Ebûbekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi'd-Dünya, *Ez-Zühhd*, Dâr b. Kesîr I, baskı, 1999.

Erol Ayyıldız, "Ebü'l-Atâhiye", *DİA*, c. X, s. 294.

Gurniam Gustov, Şuarâ' *Abbasiyyûn*, Dârü'l-maktabatü'l-hayat, Beyrut, 1959.

Henna Fâhûrî, *El-Câmi fi târihi'l-edeb el-arabî*, Dârü'l-ceyl, Lübnan.

İhsan Muhammed Dahlân, *Şerhu't-talibîn ale Minhâci'l-âbidîn*, thk, Abdülvaris Muhammed Ali, Dârü'l-kutub el-ilmîyye, Beyrut 1971.

Macdî Vehbe, Kamil Mühendis, *Mucem'l-Mustalahât'l-Arabiyye fi Lugat ve'l-Adab*, Maktabatü Lübnan, 1984

Metin Parıldı, *Ebu'l-Atâhiye Ve Şiiri*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2007.

Mustafa Hedâre, *İtticahâtü's-Şiirü'l-Arabî fi el-Karnu's-sâni el-Hicrî*, Dârü'l-Meârif, Kahire 1970.

Sabit Muhammed Efendi, *Zühhd*, Dâiretü'l-maârif el-islâmîyye, c. X

Sanâ Hadar, *En-Nazariyyetü'l-Hulkiyye inde Ebil'-Alâ el-M'arrî beyne'l-Felsefe ve'd-Din*, Dârü'l-Vefâ, İskenderiyye 1999

Şerefu Rıda, *Nehcül'-Belâga*, şerh, İmam Abduh, Müessesetü'l-İ'lâmî, Beyrut, c. IX

Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", *DİA*, İstanbul, 1988, c. I, s. 31-48.

Zeki Mübarek, *Et-Tasavvufu'l-İslâmî fi'l-edep ve'l-ahlâk*, Dârü'l-muharrer el-Ürdünî, Kahire 1938.